

Profesor Alejandro Narváez
Futuq: JNF / Universidad Le Cordon Bleu

Qillqa Perú suyupi rakinachiy, wakchayay hinallataq yarqay

Qillqaq: Alejandro Narváez¹

2016 watapim América Latina hinallataq Caribe (ALC) suyukunapi, yarqay hinallataq kawsaykuna pisiyaypas yaparqkun, 20 qipa watakunapiqa mana haykaqpas chayhinaqa karqachu. Hinallataqmi sinchi llasay, wira kaypas mirarirqullantaq, kaymi estadokunapaq huk sasachakuy, millonnintin millonnintin runakunapa qali kawsaynin sasachakuypi kasqanrayku. Kayhinalla kaptinqa, 2025 watapaq llamkaykunapi aypay munasqataqa manam aypakunmanchu, Iniciativa América Latina hinallataq Caribe sin Hambre 2025 (IALCSH) sutiyuq llamkaykunapi, nitaq 2030 watapaq “hambre Cero” de la Agenda 2030 sutiyuq llamkaytapas aypakunmanchu. Kay sasachakuyta tikrachinapaqmi kay suyukunapi político llamkaykunata kallpanchana, huñulla llamkananku Estado nisqapi atiyiniyuqkuna, empresawan llamkaqkuna, llaqta runakuna, yachaywasikuna hinallataq iglesiakunapas.

Estado ukupim musuq política llamkaykunata kallpanchana yarqay mirarisqan llaqtakunapi yanapanankupaq: suniyasqan norma nisqakunawan llamkana wasikunapi imayna llamkasqankumanhina, Estado ukupi llamkachisqanku programa nisqakunaman qullqita yapaspa, pachamamata amachanapaqwan; clima nisqa tikrapakamusqanmanhinamkawsaykunapasqulluchkanman, chayraykupas llaqtakunapim yarqay mirarichkanman.

Qipa watakunapim, wakcha kaypas yarqaypas wiñarirqullantaq, chaymi Perú Estado ukupi tinkunakuqkunata umaymanachichkan. Chayraykum kay pachapi sasa kawsaykuna kasqanpi, musuq investigación llamkaykuna paqarichkan, imaraykus yarqay wakcha kaypas rikurimuchkanman, chaymanta riqsiykunapaq.

¹Economía Financiera nisqata yachachiq San Marcos Hatun Yachaywasipi.

Llaqtapi rakinachiy, wakchayay hinallataq yarqay

Kunan pachakunapaqmi tiqsi muyupi kawsaykuna hukmanyamuchkan. 2008 watapi qullqi pisiyay, qullqi llamkachiy hinallataq mirarichiy, chaymantapas tecnología llamkaykuna aswanraq llaqtakunapi cultura nisqata hukmanyachinmanraq. Mana musyasqallanchikpim utqayllaman hukmanyamuchkanña, runamasintin rimanakuypas manañam ñawpa pachakunapi hinañachu. Musuq pachapiqa yachachkan-chikñam tukuy kawsasqakunapas mususqyasqanta, hukuna qawasqanchikqa mana rikuyllapaqmi chinkachkanña.

Tukuyima musuqyasqanman hinaqa, wakchayapas, yarqaypas, llaqtamasintin niraqlla mana kaypas hukmantañam umaymanakunan,

manaña ñawpa pachapi hinañachu, musuq kawsaykuna kasqanman hinaña. Musuq kawsaykunapiqa, llaqta ukupi llaqtamasintin manaña niraqlla kayqa kachkanman llamkaykuna mana kasqanpi, qillqay-ñawinchay yachaqkuna mana kasqanpi, raza nisqa hinallataq hayka watayuq kasqaman hinanakuna, hukkunapas

Chayhinapim, wakcha kayqa, ayllukunapaq qullqi mana kasqanpi allin kawsayta tarikuchu, chayraykum llaqtamasintin niraqllaqa kankuchu, kaynanpaman umaymanasqa kaptinmi wakcha kayqa kanman: llaqtapi rakinachiy. Qullqi mana kasqanpim llaqtapi rakinachiy kan, ñawpa pachakunapiqa qullqi mana kaptinpas llaqta

“Vivimos Kay watakuna kawsakusqanchispi, ima kaq qatiyqa cambio nisqanmi, wakinqa pasaqllan”

Callaopa ñanninkupi pisi llankay. Lima, Perú.
Futuq: JNF / Universidad Le Cordon Bleu

masintin yanapanakurqaku. Llaqta rakinachiy ninanqa, ñawpa pachapi yanapanakuymi kunanqa kanñachu, chay tinkunachiq yanapanakuymi pakirqukun llaqtakuna ukupi, chayhina kawsaymanta llusqiyqa sasaña kachkan, hinalla kaspam llaqta ukupiq qullqiyuq runakunapaqa “manaña qawarina” runakuna paqarinku.

“Llaqta rakinachiy” hamutaykunam rikurimuchkan, llaqtakunapi qullqi mirarichiy hinallataq cultura kawsaykuna hukmanyamusqanpa chawpinpi.

Yachachiq Zygmunt Bauman (Príncipe de Asturias 2010 Riqsikuyniyuq) rimarisqanman hinaqa “wakcha runakunapaq manam llakikuyllapaqchu, piñapakunapaq hinatam qawanku, llamkaytapas mana atiptinku llaqtaman qunankupaq mana imankupas kaptin. Chayhina kaptinmi wakchakunapaq qullqi llamkachiyya qullqi yanqachay hinaña, karunchasqakunapas, mawlakunapaq, mana allin ñanpi puriqkunapaq, llaqta ukupi kasqanmanhina kawsay mana yachaqkunapaq, hukkunapaqpas; paykunapaq qullqi llamkachiyya aswanmi mana allin kasayninta kallpanchay hinalla, paykunapi qullqi yanqachayqa manam allinchu kanman kallpanchakuq - llamkapakuq runakunapaqqa, chayhinallata ruwaptinkuqa aswanmi sistema comunista nisqata hinalla puririchichkanku, hinaspapas apu kaq runakunapa, qullqisapa kasqkunapa llamkayninkutapas suniyachillaqchkankutaq sapa punchaw qullqinkuta mirarichispanku

(empresayuqkunapata, política nisqapi llamkaqkunata, Banco Mundial wasipi llamkaqkunata, hukkunatapas.)”

Yarqaymanta

Yarqay niyqa mana allinkunallapi umaymananapaqmi. Imay uraskunapipas mikunayay hapikunman, chay ninanpas kallanmantaqmi. Organización de las Naciones Unidas para la Alimentación y la Agricultura (FAO) nisqanman hinaqa “yarqayqa, runakuna qali kawsanankupaq mana allin mikusqankum, allinta umaymananapaqpas caloría nisqata mana mikusqankum”. Qali kawsanankupaq mikuynin mana kaqkunapa. Millonnintin millonnintin runakunam kayna sasa kawsaypi kachkanku, hukkunapa makinmanta mikuchkanku, mikuy mana kaptin unquchkanku hina qipanman wañuchkanku. Real Academia Española (RAE) wasimanta riqsichimusqankuman hinaqa, “yarqayqa, kawsaykuna mikunapaq mana kasqanmi, chay rayku rikurimun ñakariypas wakcha kaypas. Seguridad Alimentaria nisqamantapacha umaymanasqa kaptinqa, yarqayqa kanman utqayllaman allinchachinapaq sasa-chakuymi. Yarqayqa qali wiñayta qipanchachinman chayhinallataq runakunapa umaymanayninta wayrayachinman, hinaspapas chayllaraq paqarimuq qulla wawakunatapas unquchinman.

Ichacha manaya chayllachu kanman, Perú suyupi nitaq tiqsimuyupipas mikunapaq kawsaykuna

“Exclusión social nisqa chay hapipakusqanta pakikuynintan ninan, relaciones sociales nisqanmanta hawapi qipanan, huk muyuriy sasa llusqinapaq yaykuymi, mana kaq sociedad nisqa ukupi kaymi”

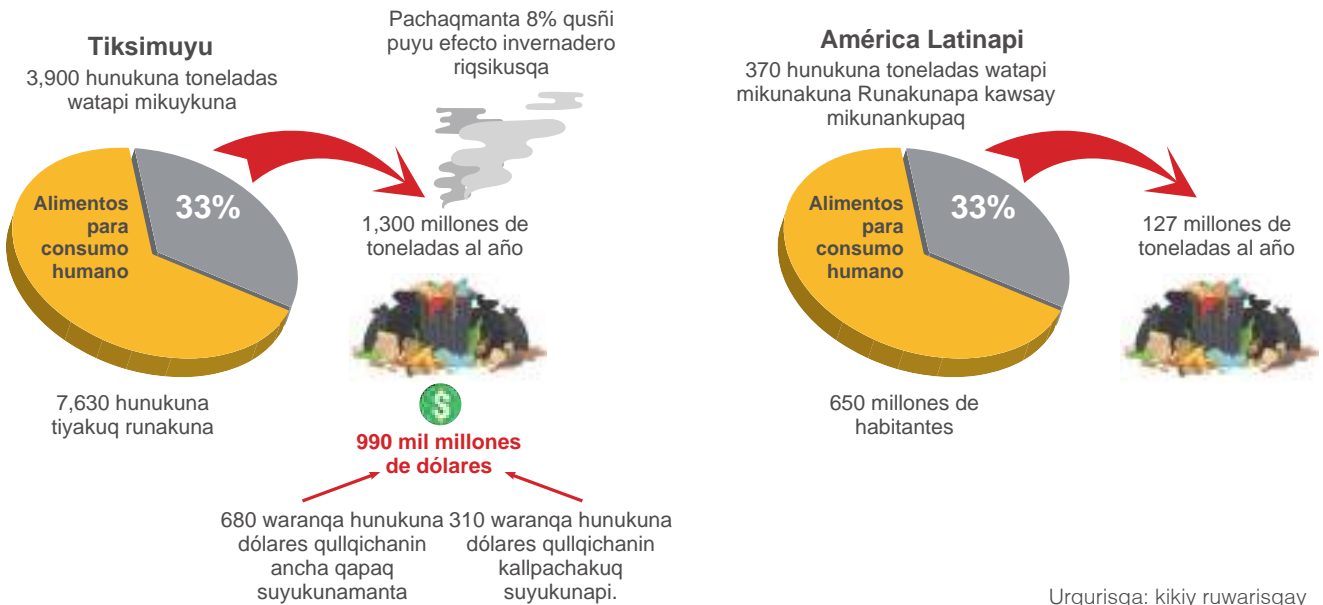

Mercado ukupi pisi kawsaykuna
Futuq: JNF / Universidad Le Cordon Bleu

piyasiqallanchu. FAO wasimanta riqsichimusqankuman hinaqa, 1300 millon tonelada llasayniyuq kawsaykunatam tiqsimuyuntinpi sapa wata yanqachanku. Kay yanqachasqa kawsaykunam ñawpariq suyukunapi chaninchakun 680 waranqantin millón dolarkunapi, ñawpariynin maskaq

suyukunapiñataqmi chaninchakun 310 waranqa millonkunapi. América Latina nisqapipas sapa wata 127 millon toneladas llasaywanraq kawsaykunata yanqachakullachkantaq. Kay yanqachasqa kawsaykunam, mana allin rakinasqa kaptinqa pachamamatapas unquchinman gas de efecto invernadero nisqawan.

“Pachaq pichqa chunka hununtin warmi qari wawakuna sasawiñayniyuq mana allin mikusqankurayku”

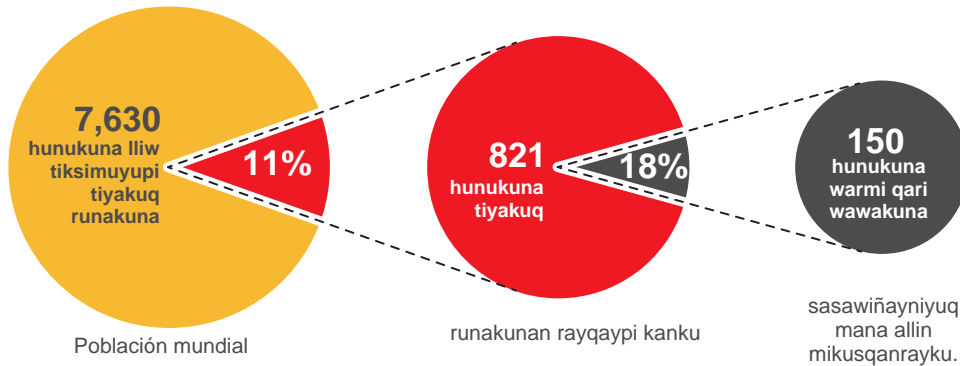
Urqurisqa: kikiy ruwarisqay

Tiqsimuyupi yarqay

FAO wasimanta setiembre 2018 watapi paqarichisqanku qillqapim riqsichimullachkankutaq, tiqsimuyupim 821 millon runakuna yarqaymanta ñakarinku (sapa pachak runakunamanta 12 runakuna mana mikuyniyuq kanku) chaymantapas 150 millon warmakuna wiñapankuñachu mana allin mikuyniyuq kasqankurayku (2017 watapi 815 millon yarqayniyuqkuna). FAO willakuymantam kayta nichwan: a) kimsa qipa watakunapim

yarqaymanta ñakariq runakuna aswanraq mirarichkanku, chunka qayna watakunapi ñakarikusqamanhina. b) Objetivo de Desarrollo Sostenible 2 llamkaykunata aypay munasqaqa aswanraq rakinakuchkan, chayhina kaptinqa 2030 watapaq yarqay manaña kananpaq llamkaykunaqa manachus hina aypakunmanchu. c) África hinallataq América Latina llaqtankunapiqa yarqay aswanraq wiñarichkan.

Tiqsimuyupi yarqay

América Latina hinallataq Caribe (ALC) suyunkunapipas yarqayqa kimsa wataña qatiychalla wiñarichkan (2015 watamanta 2017 watakama), 40 millonmanta 42,5 millonman yaparukun, chayqa kanmanpas Sudamerica suyukunapi llamkapakuy pisiyarqusqanpim, qullqi mirarichiy mana allin puririsqanpi, hinaspapas estadopa programankuna lliw runakunaman mana chayasqanpi. Kay suyukunapim yarqaywan aswanraq ñakarichkanku: Bolivia 19,8 %, Nicaragua 16,2 %, Guatemala 15,8 %, Venezuela, 11,7 %, y Perú 8,8 %. Seguridad Alimentaria nisqapas aswanraq ñakariyninpi wiñarirqun, 7,6 % karqa 2016 watapi, 2017 watapiñataq 9,8 %. Aswanraqmi Haití suyupi, sapa pachak runakunamanta 47 yarqaywan ñakarinku, chay ninanqa: 5 milloniyuq runakunam mana mikuyniyuq Haití suyupi kachkanku.

Llakikuypaqmi, wakinchikqa miski mikuykunallamanta umaymanachkanchik, munayllaña mikuykunata, mana riqsisqakunatarraq “gourmet”, “light” nispakuna kallpanchachkanchik, kawsayninchikqa kachkan yarqay mana kanmanchuhina.

¿Imaynataqri yarqay karunqa, televisiunpipas radiukunapipas manataq rikuqtukuhkankuchu? Yarqay kasqanmantaqa pisilla rimamuchkanku, FAO wasimanta, Oxwan International ONG wasimantapas. Prensa nisqapaqa yarqaypas manañam noticiachu, willakunapaq hinañachu.

FAO wasimanta kayta yuyarichimuchkanku: “ñawpaq watakunapiqa suyukunapa kamachiqninkuna tinkunakurqaku Ilaqtankupi yarqayta qulluchinapaq, kunanqa wira unquy sasachakuyña yaparqakamun, obesidad nisqa”. Chayraykum políticas de Estado sutiwan riqsisqa llamkaykunata utqachina, kaynaña sasachakuykunata takyachinapaq.

Perú qapaq suyu, Ilaqtayuqkunañataq yarqaywan ñakarinku: chayhinari kanman

2017 watapi Encuesta Nacional de Hogares (ENAH) nisqawan Ilaqta yupaychasqankupim riqsichimuchkanku, wakchakunapas yarqaywan ñakariqkunapas Perú suyupi aswanraq yaparqakamunku, 2002

watamantaqa manañam wiñarirqachu. Umaymanamusqankuman hinaqa chayhinapasmi karunmankarqa llamkaykuna mana formalisasqa kasqanpi. Niño Costero sasachakuy pas 2017 watapiqa manapasmi wakchayaytaqa apamunmanchukarqa.

Chayhinam, 2017 watapi 6,9 millon Perú Ilaqtayuqkuna wakchayaypi karunku, 2016 watamantapas 375 waranqa runakunaraq wakcha kayman yaparqukunku. Qullqi pisiyaypas yaparqukun 21,7% (2016 watapiqa karqa: 20.8%).

Llamkaq runakunapa chandininchayninpa pisiyayninpas

wiñarrqunraq: 2016 watapi 5,0% karqa, 2017 watapiñataq 5,2% karqun. Chay runakunaqa manam wakchayayllapichu wichiyykunkuqa, wakcha kasqankumanta llusqsiypas sasayarqullantaqmi. Yarqaymanta ñakariq runakunapas 2,5 millon runakunakamam yaparqukun 2014/2016 watakunapi, qayna watakunamantapas 100 waranqa wakchakunaraq yaparqukun (2013/2015), yarqay qulluchinapaq llamkaykunapas qipancharqukun, mirariynintaqa takyachinkuchu.

Índice Global del Hambre 2017 (GHI, inglés simipi qillqan) watapi riqsichimusqanmanhinaqa, 119

*“Achka
sasachakuy
salud publica
nisqapi
yanapanchis
mayqinkunan
mañakunku
utqayman
estado politicas
kayninta
mana astawan
mirarinanpaq”*

*Pusaq chunka qanchisniyuq watayuq warmi
Lima ñankunapi reciclaleta huñuspa llankan*

Futuq: JNF / Universidad Le Cordon Bleu

suyukunamantam Perú suyu 38 kaq yupayninpi kachkan. Ima ninantaq chay, 2000 watamanta 2017 watakama Perú suyupiqá sinchi ñakariymanta ñakariyllaman pisiyarqamunmankarqa. Kanatam tantyarqamunku 4 qatipaykunawan: desnutrición nisqawan, warmakunapaq emaciación nisqa (sayaynin pisilla kay), warmapa wiñayninwan hinallataq hayka warmakuna wañusqanwan. Ichaqa kay willakuykunaqa manam niraqllachu FAO wasipa willakuyinkunawan, INEI llaqtata yupaychasqanwanmi FAO umaymanaramurqa.

GHI allinllamusqanta qawachikamuchkaptinpas, rikuyllapaqmi kachkan llaqta ukupi rakinachiykuna wiñarimusqanqa. Yachaqkunapa qatipayninkunaman hinaqa rural karu llaqtakunapi yachaq warmakunapaq yarqay kaptinmi desnutrición nisqawan unqunku, qapaq llaqtapi tiyaq warmakunamantapas astawanraq. Huancavelica, Cajamarca, Apurímac, Ucayali hinallataq Pasco suyukunapim warmakuna unqunku desnutrición crónica nisqawan, chayqa rikuyllapaqmi maqchirikamuchkan, yachaykunapaqa qatipaykunallam hampina wasikunapa yupaychasqanta, chaymantapas: Juntos, Pensión 65, Cuna Más, huk programakunapa yupaychasqankunatapapas.

Qatipaykunapim nimullachkankutaq, rural karu llaqtakunapim wakchakunapas kallachkantaq, Cajamarca, Huancavelica, Apurímac suyukunapim sapa pachak runakunamanta

pichqa chunka runakuna wakchakaypi tiyanku. Sapa pachakmantam, kimsa chunka nativo llaqta simipi rimanku, chayhinallataqmi sapa pachakmanta suqta chunka runakuna allpa ruruchiypi llamkanku. Wawakunapas, pichaqa watankuman manaraq aypachkaspanku wira unquywanña kachkanku, ALC nisqawan 7,2% nisqaman niraqlla; desnutrición crónica nisqañataq pichqa qipa watakunapi pisiyarqamun, ichaqa 400 waranqa qari warmi warmakunaraq unquchkan (13.1%). Chayhinallataqmi anemia unquypas, pichqa watankuman manaraq aypaq warmakunata ñakarichichkan, 948 waranqa warmi qari warmakunata.

Save the Children ONG wasimantam 2012 watapi qatiparullarqakutaq, Perú suyupim sapa pachak warmakunamanta 24 desnutrición infantil nisqawan karqaku, yupaychasqaqa 700 waranqa asninraq. Chay watakunapim India, Bangladesh, Pakistán hinallataq Nigeria suyukuna Perú suyupa sasachakuyinwanhina karqaku, qullqi pisiyasqanrayku, chaymi kay pichqa suyukunata qatiparurqaku. Kunan pachapaqmi lliw tiqsimuyuntinmantapas yarqayniyuq warmakunapa chawpin kay pichaqa suyukunallapi quñunakuchkanku. Perú suyutam riqsirunku “milagro” económico sutiwan, América Latinawakin kaq suyukunamantapas, kay suyupi qullqi mrariy yaparquskusqanrayku (PBI nisqamanta 6,2%, 2002 hinallataq 2009 watakuna). Ichaqa, qullqi mirariyqa lliw runakunapaqchuya.

*Anemia unquyqa llaki
qawariymi waqchapi kawsakuy
warmakunapí.*

Qaway urqusqa: Felicidar (2008)

Wakin gobiernukunam programa social nisqakunata kallpancharurqaku, qatipaq qillqakunapi riqsichimusqankuman hinaqa, chayhina kachkaptinpas Ilaqta rakinachiykunataqa pakachkankumanraqmi; qapaq Ilaqtakunapa karu kaq Ilaqtakunapiqa sinchi yarqaymi kachkanmanraq África hawa suyupihina. Huancavelica suyupim sapa pachak warmakunamanta 73 warmakuna desnutrición crónica nisqawan unqunku (wiñayta mana atinkuchu) desnutrición aguda nisqawanpas (sayayninman hinaqa pisillata llasan). Kunan pachapaqa kay yupaykunaqa nisyuta mana pisiyancho.

2017 watapaqmi desnutrición crónica nisqa 12,9% warmi qari warmakunata ñakarirqachira, pinchqa watankuman manaraq aypachkaptinku, 2016 watamanta pisillata asyarirykurqa. Desnutrición nisqam aswanraq karurqa mana educacionniyuq kaq warmikunapa wawankunapi, uta q primaria yachayllawan kaq warmikunapa wawankunapi (27,6%) hinallataq kimsa watankuman manaraq aypaq warmakunapi (13,6%). Suyukunapi desnutrición, pichqa watankuman manaraq aypaq warmakunapi: Huancavelica (31,2%), qatichkan Cajamarca (26,6%), Loreto (23,8%), Pasco (22,8%), Apurímac (20,9 %) y Ayacucho (20,0 %).

Anemia unquyñataqmi 2017 watapaq Perú suyupi karurqa 1,350,000 qari warmi wawakuna, 6 killankumanta 36

killankukama 43.6 % (588,600) anemiawan ñakarirunku. Chayhinallataq 600 wiksayuq warmikuna, sapa pachak warmimanta 28 anemiawan unqunku (168,000), aswanraq rural karu Ilaqtakunapi ñakarirunku 53,3%, urbano Ilaqtakunapiñataq 40,0%; suyukunapim yupaykuna kayna karurqa: Puno (75,9 %), qipanman Loreto (61,5 %) hinallataq Ucayali (59,1 %), yupaykunam kaynalla karurqa 2011 watamantapacha. Umaymanasqaman hinaqa, kaynam karunmankarqa programa social nisqakunapi qullqi llamkachiypisilla kasqanrayku, nitaq ñakariman chayasqanrayku. OMS wasimantam gobiernukunata qayarirunku política pública nisqakunata kallpanchanaku anemia unquyta tukuchinapaq, aswanraq wakcha kaqkunata yanapastin.

Desnutrición crónica hinallataq anemia unquykunam wakcha kaywan kusqa puririnku, Ilaqta rakinachiywanpas, ichaqa musuq unquy rikuriramun: wira unquy, sobrepeso nisqa, wakcha qari-warmi warmakunapi kallpanchakamuchkan. Wakchakunapa ñakariyninpim qali kawsayta aypankuchu nitaq qaliyachikuq kawsaykunatapas. Chayhina kaptinmi llamkayninpi gobierno maskachkan 2021 watapaq anemia asyarichiyta, 43% yupaymanta 19% yupaykama, desnutrición infantil nisqatapas 14 % yupaymanta 6.4 % yupaykama.

Yarqay imayna paqarisqan

¿Yuyarichkankichikchu qullqi sasachakuy rikurirqamusqanta

*“Kay qaru
zonas kasqanpi
sasachakuykuna
hatun
Ilaqtakunamanta
kachkanraq
maypin
desnutrición
nisqa yupaynin
Africa niraq
hinan kachakan”*

15 punchaw setiembre killa 2008 watapi, 2018 chunka watanmanña ayparun? Chay punchawkunapim qullqi mirariymanta tukuyniraq qatipaykuna kallpancharqurqa. 6 punchawniyuq abril killa, chay llaki watallapi, Chicago Mercantile Exchange (CME) (bolsa de productos básicos o commodities de Chicago) nisqapi, huk tonelada llasayniyuq trigo 400 dólar asnikamaraq chaninchasqa karqa. Mana iñinapaq hinaraq, ñawpriqnin 5 watakunapi 125 dolarlla karqa. Mana haykappas chayhina kasqantam, 2006 watapaq aswanraq chaninchaynin wiñarirqun. 2007 wata enero killapaq 173 dolarkama wiñarurqa; julio killapaqñataq sapa tonelada trigo wiharirurqa 200 dólar asnikama; diciembre killapaq 339; 2008 wata enero killapaq 406 dolarña karurqa (qawaykuna cotizaciones internacionales del BCR Perú). Soya, sara kawsaykunawanpas chayhinallataq wiharirurqa. Lliw tiqsimuyupim, lechepa qipallanta, runakuna triguta mikupanku, chayhina kaptinmi sapa wata 722 millon toneladas llasayniyuqta triguta iranku (FAO, setiembre 2018). Sapa watam Bolsa de Chicago nisqapi trigo rantikunapaq rimanakunku.

Bolsa de Chicago (CME, ingles simipi qillqa) wasipi sapa sarata rantinku, Estados Unidos, China, Brasil, Argentina, Unión Europea (achkanpi sara wiñachiqkuna) suyukunapi wiñachisqanku sarakunata rantink, rantipakunkuima, aswanqa rantiqtukullachkankumanmi, huklla rantikusqamanta 50 rantikusqaman hinaraq. Kay hatun

mercadokunapim rantiyta munaspankuqa qawaylla qawaykunku, rimaykunallata, ruwanakunallata, yanqaniraq qillqakunallata rantichkanku, rantisqanku muqukunataqa manam tupayllapas tupaykunkuchu. Kayna yachaqkunaqa allin qullqita chaskinku, yanqa rantiykunallawan qullqichakuchkanku (hamuq pachakunapi kawsaykunapaq contratokuna chayhinaña kanqa). Yarqaypas tiqsimuyupi wiñarimuchkan kayna ruwaykunawan, rantiq tukuqkunalla kasqanpi, leykunapa mana qatipasqallanku, kay mecadokunata pipas qawaq kanchu. FAO nisqapi llamkaqkunaqa yachachkankupuni chayhina kasqanta.

Etanol (alcohol etílico – bio-combustible) nisqam tukuyniraq muqukunamanta ruwasqa kanman. Saramanta, caña de azúcar nisqakunamantam aswanraqqa ruwanku. Lliw tiqsimuyumantapas Estados Unidos suyupim aswanraqqa qillu saramanta ruwanku. Hina qipanman Brasil hinallataq Colombia suyukuna caña de azúcar manta ruwanku. Perú suyupipas caña de azucarllamantataqmi ruwanku. Estados Unidos suyupim 357 millon toneladas sarata qispichinku, (1,031 millon toneladasta tiqsimuyuntinpi qispichinku, chaymantam Perú suyupi 1,54 millon toneladasta qispichinku) (qawaykuy: proyecciones del Departamento de Agricultura de Estados Unidos, junio 2017). Estados Unidos suyupi Ley kamachisqanman hinaqa, sapa pachak toneladas saramantam 40 toneladaswan etanol nisqata ruwachinanku carrukunaman huntapachinankupaq, sapa carrumanmi

*Andes warmakuna Huancavelica
regionpi. Perú suyu.
Qaway urqusqa: Felicidad (2015)*

yaykuchkanman etanol 170 kilos saramanta ruwasqa.

Tiqsimuyuntin pim sarata achkanpi mikunku. África utaq América Latina wakcha suyukunapi yarqaywan kaq warmakunam 170 kilos sarallawan watantinpas kawsakunman, chayhina chaninchayllanwanmi carrutapas huntapachina. Kunan pacham yuraq sarataqa pisillataña wiñachichkanku, allpa ruruchi qkunam qillu sarataña tarpupachkanku etanol nisqa aswanraq rantisqa kasqanrayku. Chayhina ruwasqankupim saramant harinapas wicharirqamun, México llaqtapi tortilla ruwanankupas, hinallataq guatemaltecas mikuykunapas wicharirqullantaq. Ichaqa sasachakuyqa chaykamallachuya aypachkanqa. Etanol ruwanapaq qillu sarapa chanin wicharisqanraykum runtupas, wallpapa aychanpas wicharirqullantaq, wallpapa mikunan sara wicharisqanrayku.

Kaynam kachkan, yarqayqa paqarimuchkan llaqta rakinachiykuna kasqanpi, wakcha kaypi hinallataq especulación nisqawan. Llaqta rakinachiykunamantam, yarqay aswanraq hatuhatun llakikuy. 2017 watapim sapa pachak runakunamanta huk runallaman allin chaninchasqa qullqi chayarqa, pichqa chunkamanñataq pisillaña qullqi. Oxfam international, nisqanmanhinaqa “hatun kaq huñunasqa llamkana wasikuna hinallataq aswannraq qapaq atiyniyuq apu runakunapa yanapakuyinmi kananpuni kayna sasachakuykunata tikrachinapaqqa”. Qapaq atiyinintam

kikillankupaq kallpanchachkanku, lobbie nisqakunawanpas gobiernokunawan rimanakuykunata tupachichkanku, chayhinapi kiki llankupaq qullqita mirachispanku pachamamatapas amachankuchu, impuesto nisqatapas estadoman sayachipunkuchu nitaq llamkapakuqninkunamanpas allintaqa pagapunkuchu. Chaymanpas yapakullachkantaq Chicago, Londres, Sidney, huk hatun mercadoknapapas chaninchaynin. Llaqta ukupi awqanakuykuna, hawa suyukunawanpas awqanakuykuna, pachamamapa unqusqan, 2008 watapihina qullqi pisiyasqan, wakcha suyukunaman armakuna rantichkay, kaynakunapas tiqsimuyupi yarqayta mirarichillachkantaq.

Pantapakuyqa kanñachuya, mana kuyapayakuy pachapim kawsachkanchik, kikillanchikpaq imatapas ruwachkanchik, “manaña ruwanaqa kanchu, hinaña kachun nichkaypas, tiqsimuyuqa sapallanmi purín nispakuna” (Laissez faire et laissez passer), qullqillata maskachkanchik, qullqi maskayllapaq tiqsimuyu sunqucharachiwanchik. Ichaqa, kay tiqsimuyuta hukmantaña umaymanananchik, llapallan runakunapaqña qullqita mirarichinanchik, mana wkillanpaqñachu, chayhina kaptillanmi llaqta rakinachchakaykuna tukunqa, wakcha kay tukunqa, yarqaypas.

Yarqaypa ñakarichiynin

Yarqay kaptinqa tukuyniraq ñakarirykunam rikuriramunman, manaña allinllanapaq hinaraq. Iskaynin

*“Rayqayqa,
aswan millay
ruwakuy,
violenta
aswanraq,
desigualdad
nisqamanta
aswan mana
ruwaymi”*

watanman warmakuna manaraq aypachkaptinkuqa desnutrición unquymi wiñayninta takyachinman yuyayninmantapas unquchinman, chayhina kaptinqa hamuq watakunapaq allinñachu kanman llaqtantapas suyuntapas yanapanqachu. Warmakuna qali mana wiñaspanqa, yachaywasipipas yachanqakuchu. Mikunapaq kawsaykuna mana kaptinmi runakunapas campo rural llaqtankumanta urbano llaqtakunaman ripunku mikunata qullqita maskaspanku, África suyukunamanta Europa suyukunaman, Venezuela suyumanta Colombia suyuman, Perú, Chile suyukunamanta Estados Unidos suyumanhina.

Yarqay kaptinmi alintapas umaymananchikchu, yachasqanchikpas yuyayninchikpi qipanchu, ima hamutaypipas pantachiwanchikman. Chay sasachakuymi allin kawsay tarinapaqpas kallpanchachiwachwanpaschu. Yarqay rayku llaqta rakinachichkayqa mana kuyapayakuymi, yarqaywan kaqkunallatachuya qipanchachinqa, hamuq pachapi warmakunatapas ñakarichinmanmi. Caparrós (2015), periodista hinallataq qillqaq Argentina suyumanta, nisqanman hinaqa “yarqayqa kananchuya runakunapa kawsayninpiqa, chayqa runa kayninchiktam saqichiwanchik”. Yarqayqa manam qali kawsayllatachu takyachin, nitaq yuyayllanchikmantapaschu unquchiwachwan, hamuq watakunapi ruway munasqanchikkunatapas sayarachinmanmi”.

Caparrós qillqaqpa “El hambre” sutiyuq maytuta ñawinchaykuptiyimi anchata ñakarirqurqani, sunquypas nanaruwarqa, umaymanarachiwanmi, ñuqanchikpaqa mikunakuna kachkan, allin kawsayta tarichwanraq, hamuq pachakunapaq kawsayninchikta umaymanachwan. ¿Mikusaqchu icha manachu? Chay tapukuy qispimunraq, chayta chuyanchaykachinapaq ñawinchakuychik Martinpa maytunta, chaypim qampas riqsiykunki imaynanpi yarqay rikurisqanta chaymantapas yarqay qulluchinapaq tiqsimuyup imayna llamkasqamanta.

Imaynatam yarqay, desnutrición nisqapas Perú suyupitukuchinamanta

Wakcha kay hinallataq mana allin mikuykuna kasqanpi discriminasqa llaqtakuna kanku, aswanraq yarqaymanta ñakarikuna rural karu llaqtakunapi sapincharqkun, chay karu llaqtakunallapitaqmi Estadopa llamkayninpas yaqa mana rikukunchu, Huancavelica, Apurímac, Huánuco, Cajamarca, Puno, Ayacucho suyukunapa altoandino kaq llaqtankunapi.

Kaytam umaymanananchik, suyunchikmi sasachakuyipi tarikun, yarqayta manaraq llallipanchu. Anemia unquypas mirarillachkantaq, desnutrición crónica nisqa, wira unquy, obesidad nisqa, hukkunapas. Kay unquykunam

rikuriramun Perú suyupi wakchayay kasqanrayku. Kunan pachapaqmi Perú suyupi kan 2500 millon yarqaywan ñakariq runakuna, 2015 watamantapas 100 waranqa asninraq. MINSA hinallataq Asociación Peruana para el Estudio de la Obesidad wasikunamanta riqsichimusqankuman hinaqa América Latina suyukunamantapas kimsa kaq yupayllanpitaqmi kachkanchik sinchi wira runakuna kasqanrayku. INEI riqsichimusqanman hinañataq, Perú suyupa pachak llaqtayuqninkunamantam 36 runakuna nisyu llasaywan kachkanku, 18 runakunañataq obesidad nisqawanña kanku; Chayhinallataq sapa pachak warmakunamanta, 6 watankumanta 9 watankukama, wira unquywan kanku. Kayñaña llaki kawsaykunata tikrachinapaqmi kay sasachakuykunata tikrana:

a) laqta amachay hinallataq allpa ruruchi ayllukuna amachay. Graziano da Silva Director, FAO wasipa directornin rimarisqanman hinaqa llaqtata amachastin allpara ruruchi kunatapas yanapana (yachayninkunata wiñachina, qullqiwana yanapana, huk yanapaykunapas), chayhinapi llaqtanku ukupi paykunapas qullqita mirachinankupaq, llaqtamasintin rantipanakuspanku yanapanakupankuima qali kawsayta tarinankupaq, yarqaypas ama kananpaq.

Chaqra llankakuq churinkunawan Perú suyupa norte kaqninpi

Qaway urqusqa: Autoridad Nacional del Agua - ANA

- b) Musuq pachamamata amachaspa. Musuq pachamamata unquchisqanchikmi allpa ruruchi-qkunatapas uywa uywa-qkunatapas ñakarichichkan, aswanraqmi ñakariyqa Perú suyupi kachkan, qasarayku, tarpuykunapaq rikurimusqan unquykunarayku, para mana kasqanrayku, fenómeno del niño kasqanrayku. Utqaymanmi kallpanchana allpa ruruchi-qkunapa atiyinta, chayhinapi rural karu llaqtakunata amachanapaq, chay llaqtakunapim aswanraqa sapinchasqa yarqaypas wakcha kaypas.
- c) Llamkaykunam kanan mercado nisqakunapi allpa ruruchi-qkunapa kawsayninkunata rantipanapaq, paykunapas allinta yachaspanku kawsayninkuta allin chaninchasqata rantikunankupaq, kawsaykunapa chaninchaynin sapa kutilla ama wicharichkananpaq nitaq asyarimuchkananpaqpas.
- d) Allin mikuymanta, qaliyachikuq mikunamantawan yachachina. Centro Nacional de Alimentación y Nutrición (CENAN) wasimanta pacham yachachimunku FAO wasipa yanapakuyninwan. Kay yachachiykunatam mastarichina, aswanraq yarqay hinallataq wakcha kasqan llaqtakunapi. Kay yachachiykunapim tinkunakamunanku salud, educación, agricultura, warmikuna yanapaq, producción hinallataq desarrollo social ministeriokunapas).

- e) Qullqita llamkachina rural karu llaqtakunapi investigación nisqata, allpa ruruchiytapas ñawparichinapaq. Tecnológico llamkaykunata, tarpuykunatapas uywakunatapas puquyachinapaq, hukkunatapas. Chayhina llamkaykunam yanapakunkuman tarpuykunata uywakunatawan mirarichiypi.
- f) Marco institucional hinallataq jurídico llamkaykunata allinllapachina, qaliyachikuy mikunakunamanta Willakuykuna kallpanchachina, programa social nisqakunapas ruwayninkunapi maskananku yarqay tukuchiyta.

Rimarisqanchismanta tukuykunapaq:

- 2017 watapi, wakchayypi runakuna yaparqunkun 6,9 millonkama, 375 waranqa runakuna yaparqunkun, Perú suyupi qullqirayku wakchayay mirarirqun 21,7% nisqapi (2017: 20,8%).
- Wakchayay kananpaq llamkapakuqkunaman pisilla qullqi chaninchachisqankupas yaparqun: 2016 watapi 5,0% karqaku, 2017 watapiñataq 5,2%. Manam wakcha kayllachu yaparqun, wakcha kaymanta llusqinapaq atiyapas kallpancharukullantaq.
- Wakchayay sapincharquskunapim yarqaypas yaparukullantaq, 2017 watapi 2,5 millon runakunakama, ñawpariqnin watamanta 100 waranqa runakuna mirarirqun, yarqay qulluchinapaq puririchisqa llamkaykuna sasachakuykunata tikrachinraqchu.
- América Latina suyukunamantam Perú suyu kimsa kaq yupayninpi kachkan obesidad wira unquy kasqanrayku, kaynam MINSA hinallataq Asociación Peruana para el Estudio de la Obesidad wasimantapacha riqsichimusqankumanhina. 36% runakunam, 15 watankumanta hanayninman kaqkuna sinchi llasaywan unquchkanku, 18% nisqañataq obesidad nisqawan.
- ALC suyukunapim sapa punchaw 348 waranqa toneldas kawsaykunata yanqachakun. Política pública llamkaykunatam estadopi kallpanchana, público hinallataq privado llamkaykunapi: qatipaykunata, llaqta ñawparichiyta, llaqta usuypi amaña kananpaq hamutaykunata, yanqachanapaqña kaq kawsaykunata sayahipuspa wakcha ayllukunaman chayanapaq, llaqtayukunapas kamakamallata kawsayta rantikunankupaq. Kallpanchakuna kawsaykuna qulluchi q empresakunata sancionanapaq, hinaspa riqsikuyta chayaychinapaq yarqaywaniyuq runamasin yanapaq empresakunaman. ALC suyukunamanta Perú suyupi achka wasikuna tinkunakuchkanku qali mikuyta llaqtayukunaman yachachinapaq.
- Perú suyupi Plan Nacional de Seguridad Alimentaria y Nutricional 2015-2021 hinaspapas est-adopa programa social nisqakuna: Qali Warma, Juntos, HakuWiñay, musuq llamkaykunapas SERVIAGRO hina, kunankam aypachikunkuraqchu. Plan sutiwan riqsisqa llamkaykunapam imayna llamkasqunkupas qatisqa kananku.

May urqusqanchismanta maskanapaq:

- Alarco, G., Castillo, C., y Leiva, F. (2019) "Riqueza y desigualdad en el Perú, visión panorámica", Oxfam América, Lima.
- Banco Mundial (2018). World Development Indicators. Recuperado de <http://databank.bancomundial.org/data/reports.aspx?source=2&country=PER>.
- Caparros, M. (2015). El hambre. Madrid: Ed. Anagrama.
- CEPAL (2019), Panorama Social de América Latina. Santiago de Chile: Ed. CEPAL.
- Cordera, R., Ramírez, P., y Ziccardi, A. (coord.) (2008). Pobreza, Desigualdad y Exclusión Social en la ciudad del siglo XXI. México D.F: Ed. Siglo XXI.
- Cruz-Saco, M.; Seminario, B. y Campos, C. (2017). Desigualdad (re)considerada. Journal of Economics, Finance and International Business, 1, 15-52.
- Durand, F. (2017). Juegos de Poder. Política tributaria y lobby en el Perú, 2011-2017. Lima, Perú: Oxfam América.
- Declaración Universal de Derechos Humanos (2004) en Fernando Ferrer y Miguel Carbonell (eds), Compendio de Derechos Humanos, México, Comisión Nacional de Derechos Humanos.
- FAO (2018). El Estado de la Seguridad Alimentaria y la Nutrición en el Mundo. Fomentando la resiliencia climática en aras de la seguridad alimentaria y la nutrición. Roma: s/ed.
- FAO y OPS. (2017), "Panorama de la seguridad alimentaria y nutricional en América Latina y el Caribe". Santiago de Chile: s/ed.
- FAO, OPS, WFP y UNICEF (2018). Panorama de la Seguridad Alimentaria y Nutricional en América Latina y el Caribe, Santiago de Chile: s. ed.
- Herrera, J. (2018). Pobreza y desigualdad económica en el Perú durante el boom de crecimiento: 2004 – 2014. Recuperado de <https://journals.openedition.org/poldev/2518?lang=es>.
- INEI (2017). Encuesta Nacional de Hogares (ENAHOG). Lima, Perú: s. ed.
- INEI (2017). Informe Técnico: Evolución de la Pobreza Monetaria 2007-2017. Lima.
- IFPRI (2018). Índice Global del Hambre, 2018. Washington D.C.
- MINSA (Ministerio de Salud), Plan Nacional para la reducción y control de la anemia Materno Infantil y la Desnutrición Crónica Infantil en el Perú: 2017-2021, Documento Técnico, 2017, Lima.
- MINAGRI (2015). Plan Nacional de Seguridad Alimentaria y Nutricional 2015 -2021. Lima.
- Lustig, N. (2015). Desigualdad y redistribución fiscal en países de ingreso medio: Brasil, Chile, Colombia, Indonesia, México, Perú y Sudáfrica. Documento de trabajo 31. Universidad de Tulane.
- Mendoza, W., Leyva, J. & Flor, J. L. (2011). La distribución del ingreso en el Perú. Desigualdad distributiva en el Perú. 1, 57 -111.
- Narváez, A. (2018). ¿Es el PBI un buen indicador de desarrollo? Recuperado de <http://alejandronarvaez.com/web/index.php/publicaciones/118-es-el-pbi-un-buen-indicador-de-desarrollo>
- Narváez, A. (2018). Exclusión social, pobreza y hambre. Lima, Perú: OtraMirada.
- Oxfam (2019). Brechas Latentes: Índice de Avance contra la desigualdad en el Perú 2017-2018. Recuperado de: https://cng-cdn.oxfam.org/peru.oxfam.org/s3fs-public/file_attachments/Brechas-Latentes-Indice-2017-2018.pdf (consulta14/3/2019)
- Yamada, G., Castro, J. y Oviedo, N. (2016). Revisitando el coeficiente de Gini en el Perú: El rol de las políticas públicas en la evolución de la desigualdad. Lima: CIUP.